

zabıtı 1525'de vukubulmuştur³. Bundan başka, Murad IV. devrinde İran ile imzalanan sulh muahedesı, müellifin yazdığı gibi (s. 69), Revan'ı Osmanlı devletine sağlamamış, aksine olarak, İran'a bırakmıştır⁴.

Türkçe bilen ve değerli bir tarihçi olan müellifin, eserinde Türkiye'de neşredilmiş modern etüdlardan faydalanmamış olması keyfiyetinin bazı eski ve yanlış bilgilerin tekrarına sebep olduğunu açıklamalıdır. Meselâ müellif, Alâeddin Bey'in, kardeşi Orhan devrinde, hükümet teşkilâtının başında bulunduğunu bildirmektedir (s. 36). Halbuki, Alâeddin Bey ile vezir Alâeddin Paşa'nın aynı şahıs olmadıkları bugün Türk ilim âleminde kabul edilmiş hür hakikattir⁵. Müellifin Küçük Kaynarca muahedesinde Rus «donanması»nın Boğazlar'dan geçiş hakkını elde ettiğini yazması (s. 79) herhalde bir dikkatsizlik neticesi olmalıdır. Çünkü, bu muahede Ruslara sadece ticaret gemilerini Bo-

ğazlar'dan geçirmek müsaadesini veriyordu⁶. Gülhane hatt-ı şerifinin okunmasında da Mustafa Reşid Paşanın adının zikredilmemesi (s. 88) bir unutkanlık olsa gerektir⁷.

Son olarak, XV. ve XVI. yüzyıllar Osmanlı teşkilâtı ve müesseseleri bahsinde Reis ül-küttab'ın Sadriazam'ın iki esas yardımcısından biri olduğu yazılmaktaysa da (s. 59), Reis ül-küttablık makamının ancak XVII. yüzyılın sonlarında ehemmiyet kazandığını söyleyelim⁸. Diğer taraftan, müellifin kitabında Şeyh ül-İslâm'dan hiç bahsetmemesine işaret etmeden geçemiyoruz. Şunu da ilâve edelim ki bütün bunlar teferruat kabilindedir. Sayın R. Mantran eserinde büyük bir terkip kudreti göstermiştir. Hakikî bir ihtiyacı karşılayan bu kitabı neşrettiğinden dolayı kendisini candan tebrik eder, Türk tarihine dair daha iddialı eserlerini sabırsızlıkla bekleriz.

¹ Meselâ, s. 35'de 1290 yerine 1209, s. 47'de XI. yerine IX., s. 54'de 1534 yerine 1524.

² Bunun için bk. J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, terc. J. - J. Hellert, Paris, 1835-1841, V., s. 333.

³ H. - D. de Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination turque* (1515-1880), Paris, 1887, s. 33.

⁴ Hammer, *ayn. esr.*, IX., s. 350. Sayın R. Mantran'ın eserinde muahedenin tarihi 1629 yerine, mürettep hatası olarak, 1629 şeklinde çıkmıştır.

⁵ Bunun için bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, Ankara, 1947, I., s. 32.

⁶ Dr. Cemal Tokin, *Osmanlı İmparatorluğu devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, s. 50.

⁷ Bunun için bk. Cavid Baysun, *Mustafa Reşid Paşa*, (Tanzimat, İstanbul, 1940, I., s. 784).

⁸ J. Deny, *Reis ül-küttabı madde* (Encyclopédie de l'Islam, Leiden - Paris, 1913-1938, III., s. 1220 v.d.).

Ercümend Kur'an

Mary Lucille Shay, *The Ottoman empire from 1720 to 1734 as revealed in despatches of the Venetian Baili* (Venedik balyos'larının tahriratına göre 1720'den 1734'e kadar Osmanlı

İmparatorluğu), The University of Illinois Press, Urbana, 1944.

Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif devirlerine ait yabancı kaynaklar meyanında, çeşitli lisanslarda yazılmış

seyahatnamelerden tarihçilerimiz için nekadar istifade edilmişse de, Osmanlı devletiyle sıkı münasebette bulunmuş olup Türkiye işlerini tetkik ve hükümetlerine ihbar ile mükellef olan elçilerin raporları ekseriyet itibarıyla meçhul kalmış bulunuyor. Ait oldukları devlet arşivlerinde mahfuz bulunan bu raporların, tarihimizin birçok noktalarını aydınlatmak ve türk münevverlerinin eserlerini tamamlamak bakımından haiz oldukları ehemmiyet inkâr edilemez.

Mary Lucille Shay'in eseri bu ek-siği kısmen itmam hususunda dikkate şayan bir kitaptır. Müellif, eserinde, 1720-1734 senelerinde, Ahmed III. ve Mahmud I. zamanlarında, İstanbul'da bulunmuş Venedik balyos'larının kendi hükümetlerine gönderdikleri raporlara göre, aynı senelerde Osmanlı devletinin iç hayatını, siyasi münasebetlerini, harpleri ve memleketin ekonomik ve sosyal durumları hakkında edindikleri malûmatı ve bu husustaki düşüncelerini açıklamaktadır. Venedik balyos'ları, XVIII. asırda eski ehemmiyetli mevkilerini muhafaza edememiş devlet mümessillerine, meselâ Fransız elçilerine kıyasen ikinci plâna düşmüş olduklarından, devlet makamlarıyla nisbeten az temasta buldukları için birçok meselelerden ancak dolayısıyla haberdar olmuşlardır. Kitabın mevzuunu teşkil eden tahrirat, müellifin de işaret ettiği vechile, Osmanlı tarihinin aynı devrine ait hâdiseler hakkında hemen hemen yeni ve mühim bir şey ilâve etmiyorsa da, bu verilen malûmatın ecnebi gözü ile yapılmış müğhede ve mütalealar olması bakımından yine dikkate şayan noktaları hayî vesikalar sayılabilir.

Müellifin, Venedik arşivinde tetkik ettiği vesikalar, 1720'den 1735 sene-

lerinde Venedik balyos'u olarak İstanbul'da bulunmuş Giovanni Emo'nun 6 Mayıs 1720'den 2 Haziran 1724 tarihlerinde yazdığı 181, Francesco Gritti'nin 207 (27 Mayıs 1723-28 Mart 1727), Daniele Dolfin'in 82 (3 Haziran 1726-13 Eylül 1729), Orazio Bartolini'nin 27 (25 Eylül 1729-12 Ocak 1731) ve Angelo Emo'nun 245 (27 Mayıs 1730-28 Mart 1735) adet mektup, meluf ilâveler, muhtelif kopyalar ve muahedenameler gibi resmî evraktan ibarettir.

Müellif, bu vesikalarla elde edilen malûmatın mahiyetlerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı devir tarihinin üç safhasını aksettirmiştir ki bunlar 1) İmparatorluğun siyasi ve içtimai vaziyeti, 2) İmparatorluğun Venedik Cumhuriyeti'yle olan münasebetleri, 3) İran'da Rus-Türk menfaatları ve Bab-ı Âli'nin harici siyaseti üzerindeki tesiri serlevhaları altında okuyucuya sunulmuştur.

Balyos'ların tahriratından çıkarılıp kitabda sıra ile gösterilen malûmat ve mütalealar hülâsaten şu mealdedir:

1) «İmparatorluğun siyasi ve içtimai vaziyeti» ne ait ilk kısımda, Ahmed III. ve Mahmud I. in, sadriazam Damad İbrahim, Topal Osman ve Ali paşalarla diğer mühim ricalin şahsiyetleri tasvir ediliyor. Şahı için para biriktirmeğe ve safahata düşkün olan Ahmed III. ü sadriazam çok iyi idare etmiş, bil-hassa harp düşüncelerinden uzaklaştırmak için onu devamlı eğlence ve safahat fasılları ile oyalamıştır. Sadriazam ve diğer ricâden bir çoğunun tamâkârlığı, rüşvet ve hediye koparmak gayretleri kendilerini çok defa ifrata sürüklemiştir. Devletin mukadderatını ellerinde tutan bu zevatın takib ettikleri dar görüşlü siyaset

neticesinde, memleketin harici vaziyeti çok bozulmuş, dahil vaziyet ise adetâ ucuruma doğru yol almış, malî sıkıntı müzmin bir dert haline gelmiş, çoğalan vergiler, pahalılık ve işsizlik halkın memnuniyetsizliğini açığa vurmaya sebep olmuştur. Sadriazam, gerek harpten kaçınmak ve gerek sıkıntı içine düşmüş halkı oyalamak için bayram günleri, sünnet düğünleri ve resmî törenler vesilesiyle onlara bol hediyeler dağıtmayı âdet etmiş, işsizliği gidermek için de İstanbul'da ve bilhassa Kâğıthane'de birçok köşk ve binaların inşasına hız vermiştir. Fakat bu yarım tedbirler fena durumun düzelmesine müessir olmamıştır. Halk «paranın kıtlığından, işsizlikten, pahalılıktan ve İran'dan sık sık gelen elçilerin sadriazam tarafından esir gibi alıkonulmasından» şikâyet etmeğe başlamıştır. Hülâsa, Fransız sefiri Villeneuve'ün, Fransız konsoloslarının raporlarına istinaden Dolfin'e söylediğine nazaran, memleketin arzettiği umumî manzara şu idi: «Uzaktan görülmeyen bir zaaf; ıssız kalmış eyaletler, gayrı memnun bir halk, gayrı-kâfi, disiplinsiz ve başsız kalmış bir ordu». Bu vaziyetin neticesi olarak yer yer patlak veren isyan hareketleri ve bunlardan Mısır ve İzmir'de baş gösteren ayaklanmalara temas edildikten sonra, 1730 Patrona isyanından ve neticelerinden hayli bahsedilmiştir Angelo Emo'ya nazaran, 28 Eylülde başlıyan isyan, asilerin henüz teşkilâtsiz oldukları ve ne yapacaklarını daha bilmedikleri için ertesi gün pek kolay bastırılabilir; fakat bu yapılmadı ve onlar «bütün memuriyetlerden azletilmiş fakat itibarını muhafaza etmiş bulunan yaşlı bir adam» sadakat yemini ederek iyice hazırlanmaya vakit buldular.

İsyanın neticesinde, Ahmed III. ün hal'i ve sadriazam Damad İbrahim Paşa ile Kaptan Paşa'nın ve Kethüda'nın idamlarından sonra, yeni padişah Mahmud I. in ilk görünüşü ve bilhassa askere bolca bahşiş dağıtılması asilerin üzerine çok iyi bir tesir bırakmış, taleblerine göre tayinler yapılmış, yeniçerilerin mevcudu kırkıbinden yetmişbine, sipahileri onkibinden yirmibine çıkarılmıştı. Nihayet, Canım Hoca (Mehmed paşa) nın kurduğu tuzga düşürülen Patrona'nın katli ve kargaşalığa mütemâil insanların birer birer ortadan kaldırılması sayesinde asayiş yerine getirilmiş, bunu bir tedhiş takib etmiştir.

Mahmud I. devrinde ara sıra baş gösteren isyan emsalleri derhal bastırılmış ve hükümet otoriteyi muhafaza edebilmiştir. Mahmud I. selefinin hatalarının içine düşmemek ve halkın hoşnutsuzluğunu önlemek için sık sık sadriazam değiştirmiştir. Emo'nun İstanbul'da kaldığı dört yıl ve dört ay içinde, dört sadriazam ve Ali Paşa'nın Anadolu'dan gelmesine kadar da bir vekil sıra ile aynı mevkii işgal etmişlerdir. Aynı müddet zarfında kaptan paşalık mevkiinde sekiz değişiklik, diğer yüksek memuriyetlerde de birçok azil ve tayinler yapılmıştır. Aziller, halkın memnuniyetsizliğinden başka, Valide Sultan'ın ve Kızlarâğası'nın husumet ve arzuları üzerine vuku buluyordu. Mahmud'un sadriazamları, Valide Sultan'ın, Kızlarâğası'nın, Şeyhülislâm'ın ve defterdar'ın teşkil ettikleri bir grubun devamlı tesir ve nüfuzu altında olup, çok az müddetle mevkilerinde kalabiliyorlardı. Sadriazamlıkta en fazla kalan Ali paşa olmuştur. (Mayıs 1732 - Temmuz 1735) fakat o da, defterdar'ı azletmek cesaretinde bulun-

duğundan dolayı Kızlarâğası'nın te'siriyle istifaya mecbur kalmıştır. Diğer sadriazamlardan daha çok otoriteli ve müstakil hareket eden Ali paşa, aynı zamanda «mâbir bir diplomat» idi ve Avusturya ve Rusya'dan daha çok Fransa'ya dost olduğu halde, Marquis de Villeneuve'ü taltif eder fakat Talman'ı ve Nepluyeff (İvan Nepluyeff) i gücendirmezdi. Bu zamanda, Emo'ya nazaran, «İmparatorluğun askerî ve siyasî çarkı devamlı olarak dönmekte idi».

Balyos'ların en ziyade siyasî meselelere temas eden bu kısma ait tahriratında, İstanbul'da çıkan büyük yangınlar ve veba salgınlarından da hiç bahsedilmiştir. 1729 senesinde çıkan yangın için Dolfin «insan hatırasında ve kayıtlarda görülmemiş derecede büyük» olduğunu, 40,000 hane ve 130 camii mahvolduğunu ve insan zayıflarının, bazılarına göre 10,000, diğerlerine göre ise 200, fakat hakikatte bu iki rakamın vasatîsi kadar olacağını söyler. Veba salgınlarından 1720'den 1734'e kadar zuhur eden vakalar ve hastalıkta telef olan yerli ve yabancılar gösterilmektedir.

2) «İmparatorlukla Venedik Cumhuriyeti münasebetleri» ne ait ikinci kısımda, Balyosların İstanbul'a muvasalatları ve resmî kabullerinin tafsilâtı, huzur-ı hümayûna kabulleri ve bu merasimlerle ilgili hadiselerin hikâyeleri vardır. Bu kısımda, birçok işlerin başarılması ve gücendirilmesi bulunan ricâ için göynün almak için verilen hediye ve bahşişlerden uzun uzadıya bahsedilmiş ve balyosların verdikleri hediyelerin listeleri dere edilmiştir. Gözü hayli kabarık olan bu listeler, gösterdikleri eşyanın çeşitleri, kıymetleri ve miktarları bakımından enteresan şey'erdur.

Bundan başka, aynı kısımda, Türk-

lerle Venedik tebaası arasında zuhur eden anlaşmazlık ve hadiseler, bunlar hakkında elçilerin yaptıkları teşebbüs ve münakaşalarla meselelerin ne suretle halledildiği gösterilmiştir. Bu meyanda Mora hadiseleri ve bilhassa Dulsigno vakası mühim bir yer işgal etmektedir.

İki devletin siyasî münasebetlerden beki daha mühim olan ticarî münasebat, balyosları çok işgal ettiğinden tahriratlarda ithalat ve ihracat vaziyetinden büyük ehemmiyetle bahsetmektedirler. Venedik ticaretinin Türkiye'de gündün güne azalıp ve birçok metanın hiç alıcısı bulunmadığını balyoslar açık bir surette ifade ediyorlar ve Fransız ve İngiliz mallarının piyasayı işgal ettiğini hükümetlerine esefle bildirerek, bazı tedbirler tavsiye ettikten başka malların tam zamanında yollanılmayıp, mesela bayram günleri geçtikten sonra vurd ettiğinden şikâyet ediyorlar. Türk sularında Venedik gemilerinin İngilizlerinkine nisbeten azlığı ve bazan da boş gelip boş döndükleri, hatta Venedik mallarının bile bazan İngiliz gemileriyle nakledildiği balyosların kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Venedik ticaretinin bu kadar gerilemesinde korsanların da mühim bir rol oynadıkları elçi Giovanni Emo'nun 26 Şubat 1721 tarihli mektubunda zikrettiği sadriazam Damad İbrahim Paşa'nın şu sözlerinden anlaşılıyor: «Venediğin az evvel sahip bulunduğu harp gemileri niçin görünmez olmuştur? Yoksa silahtan teorid edilip tersine mi kapatılmıştır? Venedik niçin ticaretini himaye etmiyor? Venedik ticaretinin bu zamanda arzettiği garilik, muhtelif gelen ve oralardan ihraç edilen malların miktarı elçi raporlarına merbut

listelerle gösterilmiştir. Korsanlığa ait hükümleri havi olan Pasarofça muahedesinin, Mahmud I. in cülüsünden sonra yenilenmesi için Venedik tarafından yapılan teğebbüs ve müzakereler bu kısımda yer almış bulunuyor.

Osmanlı deniz kuvvetinin durumu ile yakından ilgilenen balyoslar tersaneyi, tophaneyi ve baruthaneleri denilebilir ki tarassut altında bulundurmışlar ve elde ettikleri malûmatı hükümetlerine derhal ulaştırmaya gayret göstermişlerdir. Balyosların bu meselelere ait kısımlarda İstanbul tersanesinde, Sinop'da ve diğer askerî limanlarda yapılan yeni gemiler, çürüğe çıkarılanlar, top dökümü ve sevkıyatı, filoların hareketleri hakkında mühim tafsilât mevcuttur.

Osmanlı deniz kuvvetine karşı duyulan bu âlâka, şüphesiz, Venedik ile bir harb vukuunun ne dereceye kadar muhtemel olduğunu yoklamak gayretinden ileri gelmiştir. Nitekim, balyoslar, Akdeniz filolarının hareketi hakkında hükümetlerine sık sık ve tafsilatlı malûmat verirler ve Osmanlı ricalî ile yaptıkları temaslardan bahsederler. Filoların ve askerî birliklerin Akdeniz'e ve Rumeli eyaletlerine sevkinden dolayı balyoslar endişe içine düşüyorlarsa da, aynı zamanda, bir harp vukuunda Rusya tarafından yapılacak hareketin ne olacağı bilinmediği için kimsenin tehlikeye atılmaya cesaret edemeyeceğine inanıyorlar. Meselâ, 1722 senesinin başında Akdeniz'de toplanan filo, Venedik'e karşı tasarlanmış gizli bir teğebbüs şüphesi uyandırmış ve balyos Emo, bunu tahkik etmek için donanmanın durumuna ve yeni gemiler sevki meselelerine ait fazla malûmat edinmek üzere gizli bir faaliyete girişmiştir. Emo, aynı senen

Nisan ayında hükümetine yazdığı mektupta söylendiğine göre : «Avrupa'da sulh hâkim olduğu müddetçe, Damad İbrahim'in idaresinde bulunan Bâbü'âlî, Büyük Petro'nun şimalde harbe karışıp karışmayacağı meselesini nazar-ı itibara alarak ne Avusturya'ya, ne de Venedik'e hücum etmeyeceği kanaatine varmıştır. İmparatorluğun deniz kuvveti ve hareketlerine dâir bahislerde mühim malûmat mevcuttur. Balyoslar, Türk donanmasının gemi adedi ve evsafına, yeni inşaat projelerine, Karadeniz ve Akdeniz'e sevkedilen filolara dâir oldukça kıymetli vesikalar temin etmiş bulduklarını anlıyoruz.

3) «İran'da Türk-Rus menfaatleri-adi altındaki üçüncü kısım, kitapta en geniş yeri işgal eder ve Türk ve İran siyasi münasebet ve harblere ait teferruatlı malûmat ihtiva eder.

Venedikliler, Pasarofça muahedesiyle biten harpten sonra, tekrar bir Türk hücumuna maruz kalmaktan korktukları cihetle, İstanbul'daki balyoslar, Osmanlı ordu ve donanmasının hareketlerine çok dikkat etmişler, Bâbü'âlî ile sefirler arasındaki siyasi temasları merakla ve dikkatle takip etmişlerdir. Venedik'in bu endişeleri, Ruslar'ın cenuba inerek İran'a karşı harekete gelmeleri ve binnetice Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatini şarka tevcih etmesi sayesinde zâil olmuştur.

Müellif, bu kısımda, balyosların günü gününe hükümetlerine yetiştirdikleri tahrirattan, kronoloji sırasıyla, Ruslar'ın bütün harp hareketlerini, İran'da vukubulan saltanat değişikliklerini, Osmanlı devletinin gerek Rusya ve gerek İran'a karşı aldığı vaziyeti, müdahaleleri, Avrupa devletlerinin tavassut teğebbüslerini ve Kafkasya topraklarının taksimi

hakkında Rusya ile aktedilen muahedeleri anlatır.

Osmanlı tarihinin XVIII. asrın ilk yarısına ait bu mühim devir hakkında yapılacak tedkikler için, balyos tahriratlarının en mühim vesikalar arasında bulunduğunu bu eser bize pek güzel anlatıyor.

Müellif, bîtaraf ve sadık bir müşa-

hid sıfatını muhafaza etmekte ve 1720—1734 senelerine ait vaziyet ve vak'aları balyosların gözü ile göstermek gayesine muvaffak olmuş bulunmaktadır.

Eser, sahife altındaki notlardan başka zengin bir bibliyografyayı da ihtiva ettiği cihetle ayrıca bir kıymet taşımaktadır.

Brand D. Andreasyan

Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi*. Cild I, İstanbul, 1952.

Memleketimizde tahsil müesseselerinin tarihini yazmak an'anesi teessüs edeli yarım asırdan fazla bir zaman oluyor. Bu nevi te'lifler arasında evvelâ merhum Mehmed Es'ad Bey'in *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye* ve *Mir'at-ı Mühendishane* adlı iki eserini ve daha sonra muhtelif müelliflerin Tıbbiye Mektebi, Darülfunun, Harp Akademisi, Deniz Mektepleri, Mekteb-i Sultanî hakkında kaleme aldıkları tarihleri hatırlatmalıyız. Bâzı mektepler tarafından ara-sıra çıkarılan sâlname mahiyetindeki kitaplar da bunlara ilâve edilirse mekteplerimizin tarihine ait eserler epey bir yekûn tutar!

Bu kabil te'lifler, her türlü noksanlarına, hattâ bilgi ve tertip hatalarına rağmen, bize hiç olmazsa yol gösterdikleri ve çok defa, başka yerlerde bulunmasına imkân olmayan tafsilâtı ihtiva ettikleri için, müelliflerini hayır ile yâd ederek sık sık baş vurdığımız kitaplardır.

İşte, kıymetli masrifçimiz muhterem Fethi İsfendiyaroğlu Bey tarafından, senelerce feyz aldığı ve ömrünün mühim bir kısmını hizmetine vakf eylediği müessese hakkında yazılan ve son zamanlarda, 583 büyük sahifeden mürekkep birinci cildi in-

tişar sahasına çıkarılan *Galatasaray Tarihi*'ni, bu nevi te'lifler arasında, yâni mektep tarihleri meyanına idhâl etmek lâzımdır. Şurasını hemen söyleyelim ki ilk bakışta, bugün Galatasaray Lisesi dediğimiz kadim Mekteb-i Sultanî'nin tarihçesi zannolunan bu eser, Bayezid II.'nin kurduğu Enderun mektebinden başlıyor; mahiyet ve şekilleri ne olursa olsun, işbu isim altındaki müesseselerin zamanımıza kadar gelen tarihini tedkik etmek gayesini taşıyor. Eserin bir-iki ay önce çıkan birinci cildi, Enderun mektebinin kuruluşundan Mekteb-i Sultanî'ye kadar gelen devrin tarihidir; yakında çıkacağını umduğumuz ikinci cildin mevzuu ise, Galatasaray denilince akla gelen ilk müesseseyi, bütün tehavvülleri ve tebeddülleriyle, memleket irfanının hizmet ve Garp kültürünü vatan topraklarında neşir gayretiyle Galatasaray Lisesi olacaktır.

Kitabının birinci cildinde tedkik ettiği mevzu'un geniş çerçevesi düşünülecek olursa sayın İsfendiyaroğlu'nun ne kadar çeşitli me'hazlara baş vurup ne büyük bir azim ile çalışmak zorunda kaldığı anlaşılır. Türkiye'nin en zengin hususî kütüphanelerinden birine sahip olduğunu bildiğimiz Fethi İsfendiyaroğlu Bey'in (belki hepsi kendi kütüphanesinde